

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA MENTEŞE SANCAĞI'NIN İDARİ VE NÜFUS YAPISI

Serdal SOYLUER*

Özet

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımlarının en önemli amacı asker ve vergi mükelleflerini tespit etmek olduğundan sadece erkek nüfus sayıma tâbi tutulmuştur. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında nüfusun devletler tarafından propaganda aracı olarak kullanılmaya başlaması Osmanlı Devleti'ni daha profesyonel, insanların genelini kapsayan nüfus sayımları yapmaya yöneltmiştir. 1884, 1904, 1914 genel nüfus sayımları bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımı, her idari birim nahiye ve köylerine kadar dikkatli bir şekilde tespit edildikten sonra yapılmıştır. Bu nedenle nüfus sayımı ile idari yapılanma arasında doğrudan bir bağ söz konusudur. Bu çalışmada Menteşe Sancağı'nın 1914 yılı ve sonrası idari yapısı, nüfusu ve bu nüfusun dinamiğini oluşturan etnik unsurların yerleşim yerleri arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menteşe Sancağı, Muğla, Nüfus, Müslüman, Rum, Musevi, Ermeni.

ADMINISTRATIVE AND POPULATION STRUCTURE OF THE DISTRICT OF MENTESE IN THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

Since the most important purpose of taking on census in the Ottoman State was to determine the citizens, bound the military service and tax-payment, only the census of men was taken. However, at the end of XIX th Century, because of the fact that the population was begun to be used as a means of propaganda, the Ottoman State tended to take a census which is professional and covering the whole of people. General census, taken in 1884, 1904 and in 1914, was executed in this direction. The census of these years, was taken after having registered every administrative unit including the towns (nahiye) and the villages. As a result of this, one can think of a connection between the administrative structuring and a census. In this study, the administrative structure, census and the settlements, constituting the dynamics of this population, of Menteşe District in 1914 and its afterwards have been evaluated in the light of archive texts.

Key Words: Menteşe District, Muğla, Population, Muslim, Greek Orthodox, Jew, Armenian Gregorian.

* Araş. Gör., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Osmanlı egemenliğine girdiği XIV. yüzyılın sonlarından, bağımsız bir sancak haline geldiği 20 Nisan 1921 tarihine kadar Osmanlı yönetim sisteminde çeşitli idari düzenlemelere uğrayan Menteşe Sancağı, XX. yüzyılın başlarında Aydın Vilayeti'ne bağlı sancak konumunda olup, Osmanlı Devleti'nin diğer kentlerine oranla durağan bir nüfus yapısına sahip yerel yönetim birimi olarak karşımıza çıkmaktadır¹.

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin son aşaması olarak tanımlanan 1900-1922 yılları arasında Menteşe Sancağı'nın idari ve nüfus yapısı değerlendirilecektir. Bu zaman aralığını seçmemizdeki en önemli etken, Osmanlı Devleti'nde idari taksimata dayalı en son nüfus sayımının taşra nüfus idarelerince 1914 yılında, yani I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yapılmış olmasıdır. Savaş sırasında sancak merkezi ve ona bağlı idari birimlerle buralardaki nüfus hakkında ayrıntılı bilgi veren bir çalışma henüz mevcut değildir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki, Menteşe Sancağı'nın 1914, 1915 ve 1921 yıllarındaki idari taksimatını ve nüfusunu gösterir defter çalışmamıza dayanak oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk nüfus sayımı verilerine göre Menteşe Sancağı'nın 1831 yılındaki nüfusu 49.830'u Müslüman, 2.578'i Gayrimüslim (Rum, Yahudi, Ermeni, yabancı [levanten], Çingene) olmak üzere toplam 52.460², 1860 yılında tamamlanan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 56.109'u Müslüman, 2.470'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 58.579³, 1881 / 82–1893 Osmanlı Genel Sayımı sonuçlarına göre 135.207'si Müslüman, 10.815'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 146.022'dir⁴.

¹ Menteşe'nin XIV. yüzyıldan, XIX. Yüzyıl sonuna kadar idari yapılanmadaki yeri ve XIX. yüzyıldaki nüfus hareketleri için bkz. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, (Çev. O. Ş. Gökyay), 3. baskı, TTK, Ankara, 1999, s.s.160–171; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyat No:195, Ankara 1943, s.s.117–121,s.204-205; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV/60, Ankara, 1951, s. 620; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s.s. 152, 162-163, 191-193; Stanford J. Shaw, "Ottoman Population Movements During The Last Years of The Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s.s.194-196,199; "Muğla", *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt VIII, s. 5868; Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, III, Paris Ernest Leroux 1893, s.s.643-644 ve ekindeki harita; Sevgi Aktüre, "19 yüzyılda Muğla", *Tarih İçinde Muğla*, (Derleyen İlhan Tekeli), ODTÜ Mimarlık Fak. Yayını, Ankara 1993, s.s.55–66 v.d.

² Karpat, *a.g.e.*, s. 152, Enver Ziya Karal, kadın ve çocukların sayıma tâbi tutulmadığı 1831 genel nüfus sayımı verilerinde Menteşe Sancağı nüfusunu 52.965 olarak vermiştir bkz. Karal, *a.g.e.*, s.121.

³ 1844 yılında başlayan ve 1861 yılında tamamlanan nüfus sayımı verilerinde de kadın ve çocuk nüfusu yer almamaktadır.

⁴ Karpat, *a.g.e.*, s.s.162-163. Menteşe Sancağı'nın, XIX. yüzyılın son çeyreğine ait ayrıntılı nüfus bilgileri Aydın Vilayet Salnâmelerindedir. Ayrıca Bkz. Hülya Cantürk, *Osmanlı Salnâmelerine Göre XIX. Yüzyılda Menteşe Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998, s.s. 7-27; Aktüre, *a.g.m.*, s.s.61-66.

XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Menteşe Sancağı'nın İdari Yapısı ve Nüfusu

Menteşe Sancağı, 1907 yılında Aydın Vilayeti'ne bağlı üçüncü sınıf sancak konumunda olup, merkezi Muğla Kazası olmak üzere Mekri (Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Yüksekum (Köyceğiz) kazalarından oluşmaktadır. Muğla Kazası ve ona bağlı Bozüyük ve Ula Nahiyeleri'nin 55, Mekri Kazası ve ona bağlı Eşen nahiyesinin 81, Milas Kazası'nın 95, Marmaris Kazası ve ona bağlı Dadya (Datça) Nahiyesi'nin 23, Bodrum Kazası'nın 29 ve Köyceğiz Kazası'nın 69 köyü bulunmaktadır. Sancağa ait toplam köy sayısı 352'dir⁵.

1900'lü yılların başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımına verilen önem artmıştır. Devletin diğer birimlerinde olduğu gibi İstatistik Umumi İdaresi'nde uzman görevliler istihdam edilmiş, İngiltere ve Fransa'ya modern sayım tekniklerini öğrenmek için personel gönderilmiş, sayım yöntem ve teknikleri tekrar gözden geçirilmiştir. Bütün bu düzenlemeler sonucunda Osmanlı Devleti'nde 1903 yılında genel bir nüfus sayımı başlamış ve 1906 yılında tamamlanmıştır⁶. Bu nüfus sayımının sonucuna göre Menteşe Sancağı'nda 168.908 Müslüman, 16.871 Rum, 1451 Yahudi, 14 Ermeni, 4 yabancı uyruklu olmak üzere toplam 187.248 kişi bulunmaktadır⁷.

Osmanlı Devleti'ndeki son genel nüfus sayımı, 1914 yılında yapılmıştır. Fakat bu sayım mahallinde değil, taşra nüfus idarelerinin yıl içindeki değişikliklerle ilgili verdikleri bilgiler dikkate alınarak yapılmıştır⁸. İdari taksimata dayalı olarak yapılan ve savaşın devam ettiği sırada sancak genelindeki nüfus hareketleri hakkında da bilgi veren deftere göre Menteşe Sancağı'nın nüfusu şu şekildedir⁹:

⁵ Binbaşı M. Nasrullah/Kolağası M. Rüşdü/Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası (XX.Yüzyıl Başları)*, (Hazırlayanlar: Rahmi Tekin / Yaşar Baş), OSAV Yay., İstanbul 2003, s.55.

⁶ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1996, s.93.

⁷ Karpat, *a.g.e.*, s.s. 200-201. Ali Güler'in esas aldığı 1907/1908 Aydın Vilayet Salnâmesi'nde Menteşe Sancağı'nın 1904/1905 yılı nüfusu 170.615 olarak verilmiştir. Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Berikan Yayınları, Ankara 2004, s. 136. Durağan bir nüfus yapısına sahip olduğu istatistiksel verilerle sabit olan Menteşe Sancağı'nın 1905 yılı nüfusu ile 1906 genel nüfus sayımı sonuçları arasındaki yaklaşık 17.000 kişilik farkın, Balkan ve Kafkas göçleri sonucu bölgeye yerleştirilen kişi sayısındaki artıştan, belirli bir bölgede sabit durmayan ve dolayısıyla tam olarak sayılamayan yörük obaları ile mevsimlik tarım işçisi olarak diğer sancaklarda bulunan insan gruplarının nüfusa dâhil oluşundan, doğum oranının ölüm oranına nazaran fazla olmasından kaynaklanması muhtemeldir.

⁸ Eryılmaz, *a.g.e.* gösterilen yer.

⁹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *DHEUM.KLU (Dabilye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi)*, Dosya. 10, No. 19, Lef.2; BOA, *DHEUM.KLU*, Dosya. 16, No. 88.

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Gayr Müslim
Muğla Kasabası (Liva merkezi)	8.728	1.060			8.941	1.205			10.146	1.054
Cedid (Yeniköy) Karyesi	67				395					
Giri "	210				209					
Düğerek "	1.143				1.183					
Yaraş "	716				738					
Pisi (Yeşilyurt) "	1.839				2.009				1.834	
Kafaca "	997				1.102				995	
Tombul "	368				426					
Bayır "	1.223				1.318					
Kozağaç "	226				245					
Akçaâbad(Akçaova)"	154				179				155	
Dirgeme (Akkaya) "	447				500				446	
Belanye(Göktepe) "	1.058				1.183					
Berdik (Çamoluk) "	333				342					
Kızıl "	208				240					
Taşlı "	630				571					
Gazeller "	282				289					
Yörükoğlu "	360				366					
Muradlar "	341				368					
Kesre(Esençay) "	751				745					
Kozluk "	1.179				1.224					
Dere "	575				610					
Çallı "	178				192					

Bağlarbaşı "	257				255				
Dırlıvan (İkizce) "	389				451				389
Kötekli	225				279				222
Yerkesik Karyesi (Denizâbad Nahiyesi'nin Merkezidir	1.604				1.838				1.500
Denizâbad Karyesi	686				804				686
Gerid(Dağpınar) "	619				702				621
Kıran "	414				461				414
Algı "	313				387				200
Bağyaka "	581				669				285
Kuyucak "	280				325				289
Saharnıç(Sarnıç) "	173				215				173
Çiftlik "	411				487				412
Kultak "	94				106				
Kavaklıdere Karyesi (Kavaklıdere Nahiyesi'nin Merkezidir	1.637				1.709				
Nebiler Karyesi	296				322				
Genek "	1.259				1.386				
Bellibol (Çamyayla)"	818				882				
Genzile(Dokuzçam)"	412				443				
Mesevli "	898				991				
Çavdır "	551				625				
Virantaht "	193				211				
Mesken "	559				668				
Kurucaova "	385				383				
Madran "	257				284				

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Gayri Müslim
Ula Karyesi (Gökâbad Nahiyesi'nin Merkezidir)	3.231				3.473				3.473	
Gökâbad(Gökova) Karyesi	881				891				884	
Yenice "	685				804				677	
Gülağzı "	215				255				204	
Kızılağaç "	121				137				123	
Armudcuk "	213				244				244	
Çiçekli "	230				253				253	
Kıyra "	556				571				571	
Gölcük "	540				574				574	
Kızılyaka "	901				976				253	
Karabörtlen "	1.441				1.571					
Ahî (Yatağan) Karyesi (Bozüyük Nahiyesi'nin merkezidir)	1.247				1.304					
Bozarmut Karyesi	455				457					
Akgedik "	165				199					
Şeref "	636				721					
Bozüyük "	551				529					
Kapubağı "	166				180					
Bağyaka "	370				386				370	
Gevenes "	430				427					
Karakuyu "	576				621				574	
Giranisler(Gökpınar)"	260				259					

Cazkılar İslâm "	329				364					
Cazkılar Hıristiyan "		677				738				
Bencik "	887				956					
Eskihisar "	842				953					
Nebi "	644				743					
Elmacık "	403				439					
Kadı "	283				317					
Çakırlar "	186				195					
Şahinler "	250				255					
Madenler, Elekçi "	307				322					
Turgud Karyesi (Turgud Nahiyesi'nin merkezidir)	1.284				1.239					
Hacıbayramlar K.	453				443					
Zeytun "	214				236					
Katrançı "	487				537					
Gıbye (Bağcılar) "	821				845					
Kozağaç "	339				346				226	
Gökgedik "	334				337					
Hisarardı "	429				430				429	
Günlük "	137				141					
Hacıveliler "	172				179					
Kırkköy "	114				122					
Fethiye Kasabası (Fethiye Kazası'nın Merkezidir)	882	1.027	13	4	891	1.037	18	4	572	619
Günlükbaşı Karyesi	291				294				156	
Dont (Esenköy) "	717				513				358	
Gökben "	717				718				587	

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Gayri Müslim
Patlangıç Karyesi	872				886				761	
Eldirek	703				703				538	
Ahadlı	139				132				105	
Karaçulha	2.148				2.160				657	
Çenger	336				336				291	
Yanklar	495				500				410	
Göcek	458	21			456	21			319	
Gökçeovacak	406				406				394	
İnlüce (İnlüce)	316				314				244	
Kargı	360				362				224	
Seydiler Manastr	249				258				429	
Seydiler Kızıldere	761				767					
Seydiler Yenice	582				580				241	
Zorlar	386				388					
Müngen (Uğurlu)	131				138					
Tersane		302				301			441	
Kaya Karyesi (Kaya Nahiyesi'nin merkezidir)		6.626				6.711				4.955
Kazancıgil Karyesi	93				92				74	
Ebuhora	42				44				37	
Keçiler	322				325				288	

Balan	277				281				213
Kınalı	271				272				233
Hayaller	139				147				125
Hastahane	68				68				56
Cedid	175				175				150
Hisar	296				297				234
Faralya (Uzunyurt)	797				793				649
Üzümlü Karyesi (Üzümlü Nahiyesi'nin merkezidir)	955				976				659
Göreme Karyesi	499				500				392
Karaca	721				722				
İncir	620				620				532
Boynuz	257				258				
Ören	894				892				
ÇörteneK	179				179				
İbecik	314				316				
İbecik Dere	496				497				
Göreme Dere	290				291				392
Çayan	468				468				395
Paşalı	143				145				
Bayat	227				224				
Orta	87				87				
Adalıdere	337				91				
Yarbaşı	15				15				17
Kesteb Karyesi (Eşen Nahiyesi'nin merkezidir)	695				695				579
Ceylan Karyesi	1.530				1.520				
Karadere	1.045				1.041				954

Karaköy	185				185				176
Çukurincir	371				371				299

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Gayri Müslim
Gülmet (Gölbent) Karyesi	518				523				426	
Demirler	185				183				167	
Çökek	153				153					
Bayır	315				316				268	
Gündaş	162				162					
Kıptiyân	433				432					
Minare	209				209					
İzzeddin	564				568					
Dodurga	755				755				612	
Yohsullu	293				293				205	
Kum	42				42					
Ada	559				91					
Yakabağ	559				559					
Çaykenarı	341				341				263	
Girdev (Alaçat)	218				218				245	
Doğanlar	276				276					
Bekçiler	314				313					
Çaltılar	450				451					
Çoban	504				506					
Köşk	805				805					
Gerişburnu	183				183					

Kancılar	308			308			219	
Gebeler	492			492				
Zeyve (Güneşli)	401			400			321	
Zikirciler	158			156				
Çamur	213			213				
Kadı	425			427			331	
Döğer	254			252				
Gülhane	80			80				
Kal'a	173			173				
Yaka	328			328				
Kuyucak	489			488				
Dere	452			452				
Yüksekkum Kasabası (Köyceğiz Kazası'nın merkezidir)	437			591	98		584	109
Dalyan Karyesi	313	358		312	357		264	283
Yangı	638			628			730	
Özbaşı	57			52				
Toparlar	432			420				
Hamid	452			476				
Döğüşbelen	231			235			207	
Köyceğiz	613			635			758	
Aziziye	275			270				
Eğrekli	183			197				
Çayan	323			330				
Köyceğiz Kıptî	176			221				
Teparası	413			414			228	
Okular	258			269			378	
Köyceğiz Tahtacı	376			437				
Sultaniye	195			218			226	

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Gayrimüslim
Kürkçüler Kar.	181				197					
Osmaniye	311				311				432	
Mergenli Perakendesı	61				68				62	
Mergenli	102				110				141	
Çayhisar	812				839					
Gürlek	320				327					
Kerte (Narlı)	134				152					
Elcik	929				933					
Karaçam	119				127					
Otmanlar	542				542					
Demirli	259				261					
Çakallık Karyesi (Dalaman Nahiyesi'nin merkezidir)	45				141				49	
Karginkürü Kar.	144				151				126	
Kapukargın	441				442				519	
Bezkise (Bezkese)	482				545				429	
Şerler (Şerefler)	368				381				159	
Gür	81				83				139	
Karaçalı	172				182				169	
Söğüd	393				454				331	
Akçataş	275				345				96	
Çöğmen	370				389					
Kızılkaya	823				835					

(Kızılyaka)									
Sofular	120				122				156
Yanıksaray	35				54				28
Dalaman Tahtacı	202				219				
Dalaman Kıptî	134				132				
Eğişilyurd	221				218				87
Terzialiler	354				352				
Kızılyurd	356				360				313
İslâmkerim	44				48				56
Çürükardı	101				118				80
Karadonlar	224				228				172
Gökil	366				383				
Alibey	24				21				34
Meykir Cümleyeri Karyesi (Karaman Nahiyesi'nin merkezidir)	2.321				2.447				
Değne Karyesi	1.226				1.266				
Belevi	1.570				1.617				
Kalınkoz	556				560				
Kulak	345				347				
Kabaklar	349				378				
Tahtacı	312				340				
Eskere	653				656				
Uzunoluk	425				440				
Milas Kasabası (Milas Kazası'nın merkezidir)	5.712	2.102	976		5.931	2.281	995		4.344 2.099
Peçin Karyesi	276				299				208
Milas Şeyh	175				185				121

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	<i>İslâm</i>	<i>Rum</i>	<i>Musevi</i>	<i>Ermeni</i>	<i>İslâm</i>	<i>Rum</i>	<i>Musevi</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Müslim</i>	<i>Gayri Müslim</i>
Kırcağız Karyesi	282				310				341	
Kırcağız Cedid	131				132				169	
Kızılcaayıkık	237				262					
Bağçeburun	106				104					
At Ahır	90				86				157	
Sepetçiler (İçme)	275				280				511	
Sırtlan	134				136					
Damlıboğaz	263				262					
Yaşyer	178				178				682	
Serban	83				81					
Avşar	285				271					
Ketandere	214				226					
Çomakdağ Cedid	99				102					
Kızılağaç	629				607					
İkiztaş	277				291					
Gökseki	175				190					
Sarıkaya	165				171				187	
Karkıcak (Kargıcık)	217				208				173	
Türbe Kavacık	259				270					
Türbe Arapyatağı	288				294					
Türbe Orta	196				200					
Türbe Akkovanlık Çallı	149				137					

Türbe Beşikdam	137				142				
Kayabaşı	181				192				
Kayabaşı Tahtacı	371				408				
Dibekdere Kıptî	200				218				
Yaşyer	59				68				
Epçe	131				130			165	
Kafaca	340				362			404	
Karakuyu	239				246			280	
AsınCedid (Ovakışlacık)	454				469				
Karacahisar	620				615			500	
Karakoyun	118				119				
Ulaş	509				531			120	
Çam	580				580			765	
Çiftlik	471				484			369	
Söğütcük	273				276				
Alaçam	345				349			273	
Kerme-i Cedid	385				427			825	
Karadam	151				152				
Aşkdere (Dere)	117				116				
Karacağaç	222				219				
Aşağı Kalınağıl	159				167				
Yukarı Kalınağıl	166				179				
Kayadere	198				225			388	
Çamovalı	175				189			273	
Kuzyaka	413				409			570	
Karapınar	167				165				
Eğëroz	50				49				
Kısırlar	191				193				

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Müslim
Bekçiler Karyesi	48				48					
Söğütçük Bayır	32				32					
Demirciler	179				186					
Hasanlar	326				325				472	
Balcılar	276				271					
Tuzâbad	439	14			440	14				
Korucuk	225				226					
Ağaçlıyık Bahar Aşireti	59				59					
Alandamlar Karyesi	124				142					
Yaka	225				226				224	
Köşk	256				253				305	
Dibekdere	101				105				418	
Güllük Karyesi (Güllük Nahiyesi'nin merkezidir)	262				285					
Bağçe Karyesi	113				112				166	
Ağaçlıbük	512				491				503	
Tekfuranbarı	215				214				245	
Koru	173				174				167	
Hucat	59				55				99	
Asın	115				125				187	
Asın Karatekeli Aşireti	610				625					
Kuyucak Karyesi	274				287				194	
Varvil Sığırtmaç	163				170					
Varvil Üçpınar	157				164					

Varvil Eğerciler	70				71				
Varvil Konakdere	82				92			253	
Varvil Meşelik	266				248				
Mandalyat Kızılca (Selimiye Nahiyesi'nin merkezi'dir)	1.047				1.055				
Mandalyat Kıptî Karyesi	110				116				
Mandalyat Kızılca		457				508		1.082	386
Hisarcık	221				233			181	
Çandır	419				421			392	
Kurudere	151				151			167	
Eğridere	166				198			164	
Danişmend	398				421			302	
Varvil Kemikler	370				366				
Etrenli	137				138				
Kulaguz (Kılavuz)	252				266				
Narhisar	355				354				
Göldere	135				135				
Korucuk	82				82				
Çukur	151				150				
Viran (Kayabükü)	126				125				
Kandak	196				198				
Haciahmedler	90				89				
Derince	554				597				
Kışlacık	162				189				
Tekfurdere (Ekindere)	200				229				
Sakarkaya	522				550				

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Gayri Müslim
Mandalyat Şeyh Karyesi	286				288					
Bafa (Çamiçi)	916				914				762	
Mersenet (Pınarcık)	493				494				300	
Mersenet Tahtacı	100				100					
Bafa Bucak (Gölyaka)	117				114				762	
Kapukırı	114				125					
Burnak (Akçalı)	292				309					
Kazıklı Karyesi (Kazıklı Nahiyesi'nin merkezidir)	588				594				362	
Kazıklı Bucak Karyesi	153				151				109	
Kazıklı Kızılağaç	123				124				560	
Akbük		253				254				224
Elmin	112				110					
Elmin Tahtacı	91				93					
Asın Tahtacı	94				107					
Kerme Gürçeğiz	110				110				95	
Kerme Bayır	139				146				218	
Kerme Akçakaya	102				121				432	
Kerme Dikmen	116				129				105	
Kerme Bozalan	294				305					
Kerme Mezgit	139	11			149	11				
Kerme Gökbel	161				176					

Kerme Kemerdere (Ören Nahiyesi'nin merkezidir)	296				331				236	
Kerme Alakilisa Karyesi	66				66				316	
Kerme Hüsamlar	148				151				136	
Kerme Kızılca	151				171				228	
Kerme Hanay	48				50				150	
Kerme Pınar	257				275				220	
Kerme Kumluca	61				66				61	
Kerme Damyarı	86				97					
Kerme Kalem	207				209				230	
Kerme Dere	292				304				258	
Kerme Hasan Avlusu	72				83				79	
Kerme Yoğunluk	149				151				105	
Kerme Çakıralan	148				156				252	
Kerme Sek	123				135					
Kerme Kırcağz	82				85					
Bodrum Kasabası (Bodrum Kazası'nın merkezidir)	4.375	3.658	206		4.375	838	206		3.933	2.893
Çiflik Karyesi	780				780				583	
Çirkân (Konacık)	197				197				177	
Bitez (Ağaçlı)	267				267				116	
Müskebi-i Kebir (Ortakent)	587				587				538	
Müskebi-i Sagir	430				430				342	
Yahşi	162				162				143	
Güreçe	222				222				194	
Yaka	216				216				170	
Akçaalan-ı Kebir	515				515				547	
Akçaalan-ı Sagir	406				406				321	
İslamhaneleri	171				171				151	

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	İslâm	Rum	Musevi	Ermeni	Müslim	Gayri Müslim
Karabağ K.	462				462				259	
Dere	276				276				271	
Peksimet	145				145				98	
Karakaya	627				627				453	
Geriş	254				254				201	
Sandıma (Yalıkavak)	476				476				367	
Gökçebelen	117				117				93	
Dirmil-i Kebir	273				273				232	
Dirmil-i Sagir	187				187				107	
Giralbelen (Dağbelen)	298				298					
Farilya (Gündoğan)	458				458				384	
Türkbükü	266				266					
Göl	127				127				125	
Bağla ve Kefaluka		370				-				
Mumcular Karyesi (Karaabad Nahiyesi'nin merkezidir)	343				343				314	
Cedid Karyesi	273				273				273	
Bayır	130				130					

Hatibler	103				103				119	
Mazı	438				438				263	
Armutçuk	96				96				68	
Çömlekçi	275				275				243	
Donbul	124				124					
Tepecik	134				134				122	
Sagır Ağıl	72				72				83	
Gök yer	50				50				63	
Kemer	152				152				167	
Saz	351				351					
Pınarlıbelen	610				610					
Kum Tahtacı	276				276					
Müslim Kıptî	36				36					
Marmaris Kasabası (Marmaris Kazası'nın merkezidir	2.369	7			2.407	-			2.397	47
Ada Karyesi	190				194				160	
Armutalanı	497				501				480	
Beldibi	387				391					
Gelibolu (Çamlı)	469				471				622	
Gölanye (İçmeler)	310				309				310	6
Hisarönü	405				406				339	3
Orhaniye	408	7			409	3			408	17
Turgut	328	69			335	16			348	50
Osmaniye	411				416				363	
Bayır	480				481					
Selimiye	412				411					

Bozburun Karyesi (Bozburun Nahiyesi'nin merkezidir)	991	16			990	-		908	22
Söğüt Karyesi	941				948				
Fenaket (Taşlıca)	596				596			546	
Aziziye		244				80			199

Menteşe Sancağı										
Köy ve Kasaba İsimleri	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus				24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus				3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
	<i>İslâm</i>	<i>Rum</i>	<i>Musevi</i>	<i>Ermeni</i>	<i>İslâm</i>	<i>Rum</i>	<i>Musevi</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Müslim</i>	<i>Gayri Müslim</i>
Emecik Karyesi	297				296				315	
Kızlan "	583	129			589	33			207	100
Reşadiye Karyesi (Reşadiye Nahiyesi'nin merkezidir)	663	14			663	7			344	33
Dadya Karyesi	647	92			647	66				
Hızırşah "	395	79			393	26				
Kara "	597	61			594	30			213	55
Mesudiye "	452				450					
Yaka "	626	143			646	40			954	153
Cumalı Karyesi (Süleymaniye Nahiyesi'nin merkezidir)	1.064	131			1.062	58				

I. 3 Nisan 1921 Tarihli Nüfus Defterine Göre 1914-1915 Nüfus Defterinde Yer Almayan Birimlerin Nüfusları				
<i>Köy İsmi</i>	<i>Nahiyesi</i>	<i>Kazası</i>	<i>Müslim</i>	<i>Gayri Müslim</i>
Kurin	Güllük	Milas	167	
Uluc	Milas Merkez	Milas	165	
Gökköse	Milas Merkez	Milas	184	
Kızılca	Milas Merkez	Milas	319	
Belen	Bodrum Merkez	Bodrum	256	
Gökburun	Bodrum Merkez	Bodrum	300	
Orak Adası	Bodrum Merkez	Bodrum	135	
Aladam	Milas Merkez	Milas		108
Moralan	Ören	Milas	486	
Arslanyaka	Milas Merkez	Milas	224	
Karaçam	Milas Merkez	Milas	273	
Kayaderesi	Milas Merkez	Milas	348	
Topalan	Ören	Milas	180	
Yayla	Ören	Milas	35	
Dere	Bozüyük	Muğla	570	
Çırpı	Bozüyük	Muğla	85	
Gevealan	Bozüyük	Muğla	116	
Bulak	Denizâbad	Muğla	92	
Küçükbelen	Denizâbad	Muğla	313	
Kırık	Gökâbad	Muğla	414	
Lost	Bozburun	Marmaris	314	1

Kızılköy	Bozburun	Marmaris	833	36
Kesdere	Fethiye Merkez	Fethiye	245	
Kızılada	Fethiye Merkez	Fethiye	61	
Karayaka	Fethiye Merkez	Fethiye	218	
Ovacık	Fethiye Merkez	Fethiye	331	
Giriş	Fethiye Merkez	Fethiye	135	
Karaköy	Eşen	Fethiye	169	

Menteşe Sancağı				
	I. Dünya Savaşı Öncesi Nüfus	24 Eylül 1915 Tarihli Nüfus	3 Eylül 1921 Tarihli Nüfus	
İslâm	182.974	188.584	Müslim	101.537
Rum	17.928	14.749		
Musevi	1.195	1.214	Gayri Müslim	13.422
Ermeni	4	4		
Genel Toplam	202.101	204.551	Toplam	114.959

I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bağımsız bir sancak (livâ) hâline gelen Menteşe Sancağı'nın merkezi, geçmişte olduğu gibi Muğla Kazası'dır. Muğla Kazası'nın Denizâbâd, Kavaklıdere, Gökâbâd, Ahî, Turgud olmak üzere beş nahiyesi ve bunlara bağlı 88 köyü bulunmaktadır. Sancağa bağlı Fethiye Kazası'nın Kaya, Üzümlü, Eşen adlarıyla üç nahiyesi ve bunlara bağlı 84; Yüksekum (Köyceğiz) Kazası'nın Dalaman, Karaman adlarıyla iki nahiyesi ve bunlara bağlı 58; Milas Kazası'nın Güllük, Selimiye, Kazıklı ve Ören adlarıyla dört nahiyesi ve bunlara bağlı 136; Bodrum Kazası'nın Karaâbâd adıyla bir nahiyesi ve buna bağlı 41; Marmaris Kazasının, Bozburun, Reşadiye ve Süleymaniye olmak üzere üç nahiyesi ve bunlara bağlı 24 köyü bulunmaktadır. Böylece toplam nahiyesi sayısı 18, köy sayısı da 431'dir.

Sancağın 1914 yılı kazalar bazındaki nüfusu şöyledir: Muğla, 58.409'u Müslüman, 1.737'si Rum 60.746, Fethiye, 35.368'i Müslüman, 7.976'sı Rum, 13'ü Musevi ve 4'ü Ermeni 43.361, Köyceğiz, 22.674'ü Müslüman, 358'i Rum 23.032, Milas, 36.248'i Müslüman, 2.837'si Rum, 976'sı Musevi 40.061, Bodrum, 15.757'si Müslüman, 4.028'i Rum ve 206'sı Musevi 19.991, Marmaris, 14.518'i Müslüman, 992'si

Rum olmak üzere 15.510, toplam nüfusu ise 202.101 kişidir¹⁰. Bunun 182.974'ü Müslüman, 17.928'i Rum, 1.195'i Musevi, 4'ü de Ermenidir¹¹. Diğer bir ifade ile genel nüfusun % 90,5'ini Müslümanlar, % 8,9'unu gayri müslim nüfusun en yoğun temsilcisi olan Rumlar, % 0,6'sını Museviler oluşturmaktadır.

24 Eylül 1915 tarihinde idari yapılanmada herhangi bir değişiklik olmamış, ancak nüfusta hareketlilik gözlenmiştir. Bu dönemin kazalar bazında nüfusuna bakıldığında Muğla merkez kazada 62.489'u Müslüman, 1.943'ü Rum 64.432, Fethiye'de 34.537'si Müslüman, 8.060'ı Rum, 13'ü Musevi, 4'ü Ermeni 42.614, Köyceğiz'de 23.826'sı Müslüman, 455'i Rum 24.281, Milas'ta 37.370'i Müslüman, 3.068'i Rum 995'i Musevi 41.433, Bodrum'da 15.757'si Müslüman, 838'i Rum, 206'sı Musevi 16.801, Marmaris'te 14.605'i Müslüman, 385'i Rum olmak üzere toplam 14.990 kişi mevcuttur. Sancağın 1915 yılındaki toplam nüfusu ise 188.584 Müslüman, 14.749 Rum, 1.219 Musevi ve 4 Ermeni olmak üzere toplam 204.551 kişidir¹². Müslüman nüfus, Rumların bir önceki yıla oranla azalmalarına paralel olarak artış göstererek genel nüfusun % 92,2'sini, Rum nüfus % 7,3'ünü, Musevi nüfus değişmeyerek %0,6'sını oluşturmuştur. Rum nüfusun özellikle Bodrum ve Marmaris kazalarında dikkate değer biçimde azaldığı, hatta bir önceki yıl tamamı Rum nüfustan oluşan bazı köylerin boşalarak arazilerinin civar köyün Türk ahâlisi tarafından ziraat alanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun en büyük sebebi Balkan Savaşları sonucu topraklarını genişleten Yunanistan'a Ege kıyılarında pek çok Rum'un kendi istekleriyle göç etmesidir. Muğla ve diğer kazalarında Rum nüfusta azalma söz konusu değildir.

1914-1915 yıllarında Müslüman nüfusa dâhil gözüken Kıptiler (Çingene), sancakta Fethiye'nin Eşen Nahiyesi, Köyceğiz ve Dalaman Nahiyesi'nde, Milas Dibeckdere Köyü ve Mandalyat (Selimiye) Nahiyesi'nde, Bodrum Karaâbâd Nahiyesi'nde sadece kendi etnik gruplarından oluşan köylerde sayıma tâbi tutulmuşlardır. Sancak genelinde toplam Çingene nüfusu 1914 yılında 1.089, 1915 yılında 1.155 kişidir. Yine Müslüman nüfusa dâhil görünen ormanlarda ağaç keserek ve

¹⁰ Elimizde bulunan nüfus cetvelinde I. Dünya Savaşı öncesi sancağın genel nüfus toplamında toplamadan kaynaklı hata nedeniyle Müslüman nüfus 182.867 kişi gösterilmiş, dolayısıyla genel nüfus da 201.994 olarak verilmiştir. BOA, *DH.EUM.KLU*, Dosya. 10, No. 19, Lef.2/8. Kemal Karpat 1914 yılında Menteşe Sancağı'nın toplam nüfusunu 210.874 olarak belirtmektedir. Karpat, *a.g.e.* s.s.224–225. Muhtemelen aynı istatistikten yararlanan Stanford Shaw da 210.467 olarak vermiştir Shaw, *a.g.m.*, s. 199. Ancak birbirine büyük oranda uyumlu bu iki rakam Menteşe Sancağı Mutasarrıfı Müştak Lütfi Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Menteşe Sancağı'na ait 1914–1915 nüfus cetvelindeki genel nüfus toplamı ile uyuşmamaktadır. Aralarında sekiz bin kusur kişilik bir fark mevcuttur.

¹¹ Karpat ve Shaw 1914'te Menteşe Sancağı'nda Müslüman nüfusu 188.916, Rum nüfusu 19.923, Yahudi nüfusu 1.615, Ermeni nüfusu 12–13 olarak belirtmektedir. Karpat, *a.g.e.*, gös. yer. ; Shaw *a.g.m.*, gös. yer. Justin McCarthy, gayri müslim nüfusun gerçek sayılarını vermenin Müslüman nüfus sayısında azalmanın göstergesi anlamına geleceği tezini savunarak, devlet tarafından verilen rakamların gerçeği tam olarak yansıtmadığını bu nedenle 1914 yılında Menteşe Sancağı'nda gerçekte 24.206 Rum, 15 Ermeni nüfus bulunduğunu belirtmiştir. Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s.s.88, 100–101.

¹² Belirtilen nüfus cetvelinde 24 Eylül 1915 tarihinin genel nüfus toplamında da toplamadan kaynaklanan hata nedeniyle Müslüman nüfus 188.550, Rum nüfus 14.833, Musevi nüfus 1.219 kişi gözükmektedir. Dolayısıyla sancağın toplam nüfusu 204.606 olarak verilmiştir. Doğrusu bizim yukarıda belirttiğimiz rakamlardır.

işleyerek geçimlerini sağlayan Tahtacı Yörükleri de sancakta ormanların yoğun olarak bulunduğu Köyceğiz merkez kaza, Dalaman ve Karaman Nahiyeleri'nde, Milas Kayabaşı, Mersenet, Elmin, Asin köylerinde, Bodrum Kumköy'de sadece kendi cemaatlerinden meydana gelen köylere yerleşmiştir. Sancak genelinde toplam Tahtacı nüfusu 1914 yılında 1.822, 1915 yılında 1.980 kişidir. Bodrum Kazası ve ona bağlı tüm idari birimlerde 1915 yılı nüfus miktarı -Rumlarınki hariç- bir önceki senenin aynıdır. Bu durum, Bodrum'daki Müslüman nüfusa ait bilgilerin 1915 yılında yenilenmediğini, sadece büyük çoğunluğu adalara ve Yunanistan'a göç eden Rum nüfustaki kayda değer azalmanın belirtildiğini gösterir.

Menteşe Sancağı'nın 1921 yılı idari yapılanmasında küçük çaplı değişiklikler olmuştur. Karakaya ve Geriş köyleri 1914-1915 yıllarında Bodrum Kazası'na bağlıyken, 1921'de Milas Kazası'na bağlı gözükmektedir. Aynı şekilde Bağçe Köyü 1914-1915 yıllarında Milas Kazası sınırları içerisindeyken, 1921 yılında Bodrum Kazası sınırlarına dahil edilmiştir.

1921 yılı nüfus sayımında kişi sayıları dini sınıflandırma esasına göre verilmiştir. Belirtilen tarihte sancağın kazalar bazında nüfusu şöyledir: Muğla 29.212'si Müslim, 1.024'ü Gayrimüslim 30.236, Fethiye 17.397 Müslim, 5.574 Gayrimüslim olmak üzere toplam 22.971, Köyceğiz 6.953'ü Müslim, 392'si Gayrimüslim 7.345, Milas 25.703'ü Müslim, 2.817'si Gayrimüslim 28.520, Bodrum 12.211'i Müslim, 2.893'ü Gayrimüslim 15.104, Marmaris 10.061'i Müslim, 722'si Gayrimüslim 10.783; toplam nüfusu ise 101.537'si Müslim, 13.422'si Gayrimüslim 114.959 kişidir¹³. Bu sayımda sancağa ait pek çok köyün nüfusu hakkında bilgi yoktur. Dolayısıyla Mentese Sancağı'nın 1921 yılına ait nüfus miktarı tam olarak bilinmemektedir. Ancak geçmiş nüfus sayımlarındaki nüfus artışı baz alınarak sancağın toplam nüfusu yaklaşık olarak tahmin edilebilir. 1914 yılından 1915 yılına kadarki süreçte Mentese Sancağı'nın toplam nüfusu % 1 oranında artış göstermiştir. 1915-1921 yılları arasında artışın % 6 olduğu kabul edilirse sancağın 1921 yılı toplam nüfusunun 210.000 kişi civarında olduğu söylenebilir¹⁴. 1921 yılında iç bölgelerde bulunan Rum nüfusun Yunanistan'a geçişte kolaylık sağlamak için adalara yakın kıyı yerleşim birimlerine kaydığı görülür.

Sonuç

Coğrafi konumu itibarıyla ana yollardan uzakta bulunan Mentese Sancağı, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçişinden, XX. yüzyılın başlarına kadar çok değişken bir idari yapılanmaya ve nüfus hareketliliğine sahne olmamıştır. Hâlen bu özelliğini devam ettiren eski adıyla Mentese Sancağı, günümüzdeki adıyla Muğla ili Türkiye'nin nüfus yoğunluğu en az illerinden birisidir. İncelediğimiz dönemde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden Kafkas ve Balkan göçleri sonucunda sancağın özellikle Köyceğiz, Muğla, Bodrum ve Milas

¹³ BOA, *DH.EUM.KLU*, Dosya. 16, No. 88.

¹⁴ Bilindiği gibi 6 yıllık bu süreç işgallerin ve işgallere karşı direniş faaliyetlerinin yoğun; dolayısıyla ölüm oranının yüksek, doğum oranının düşük olduğu bir dönemdir. Belirtilen yıllarda nüfus artışının düzenli bir seyir göstermesi beklenemez. Bu nedenle sancağın 1921 yılı toplam nüfusunun vermiş olduğumuz sayının altında olması muhtemeldir.

kazalarına göçmen yerleştirilmesi, devam eden savaşlar neticesinde insan kayıpları ve doğum oranlarının azalışı nüfustaki hareketliliğin temel nedenleridir. Bölgenin hâkim nüfusu Türklerden meydana gelmektedir. Ege Denizi'ne, dolayısıyla Yunan Yarımadası'na yakınlığı nedeniyle Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluşturmakta, onları Milas ve Bodrum'da yaşayan Museviler takip etmektedir. Gayrimüslimler daha çok ticaretin ve nüfus hareketliliğinin yoğun olduğu kazalarda toplanmışlardır. Bunun haricinde bölgede tuz işletmesi, yağhane, mermer ocağı, kereste atölyesi gibi işletmelerin bulunduğu kırsal alanlarda da yerleştikleri görülür. Ancak bu gruplardan Lozan Antlaşması sonucu Rumlar Yunanistan'a ve ona ait adalara, İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra Museviler İsrail'e göç ederek bölgeyi tamamen Türk nüfusun egemenliğine bırakmışlardır.

KAYNAKÇA

- AKBAL, Fazla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV(60), 1951, s.s.617-628.
- AKTÜRE, Sevgi, "19 yüzyılda Muğla", *Tarih İçinde Muğla*, (Derleyen İlhan Tekeli), Ankara, ODTÜ Mimarlık Fak. Yayını, Ankara, 1993, s.s.34-113.
- CANTÜRK, Hülya, *Osmanlı Salnâmelerine Göre XIX. Yüzyılda Mentese Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Muğla Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- CUÏNET, Vital, *La Turquie D'Asie*, Tome III, Ernest Leroux, Paris, 1893.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale yay., İstanbul, 1996.
- GÜLER, Ali, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Berikan yay., Ankara, 2004.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyat No: 195, Ankara, 1943.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.
- SHAW, Stanford J., "Ottoman Population Movements During The Last Years of The Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s.s.191-205.
- WİTTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, (Çev. O. Ş. Gökyay), 3. baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1999.
- Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl: Dünü; Bugünü, Yarını*, (1982-1983), Cilt: VIII, İstanbul.